

ФЕНОМЕН “МАРГІНАЛЬНОГО СТИБКА” СПІЛЬНОТ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Володимир Давиденко, аспірант кафедри філософії

Київського національного авіаційного університету

ФЕНОМЕН “МАРГІНАЛЬНОГО СТИБКА” СПІЛЬНОТ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Негомогенність інтеграційних процесів у суспільстві детермінує різну динаміку соціокультурної трансформації спільнот. Превалювання соціально-економічного контексту у цих процесах впливає на закріплення у суспільній свідомості стійких стереотипів щодо рольового розподілу між спільнотами в інтегрованому суспільстві. Так, одні спільноти ідентифікуються як лідери (донори), на плечах яких лежить основний соціально-економічний тягар інтеграції, інші – як аутсайдери (акцептори тих благ, які раніше сформували країни-лідери). Останніх сприймають як країни-маргінали, що випадають із мейнстріму соціокультурного розвитку.

Водночас у соціально-політичному аспекті позитивність інтеграції спільнот і розбудова наднаціональних суб’єктно-об’єктних зв’язків у суспільстві сприймається як імператив. Країни-лідери свідомо йдуть сьогодні на певне обмеження темпів власного соціально-економічного розвитку, перерозподіляючи кошти на підтримку аутсайдерів інтеграції, з тим, щоб у перспективі забезпечити можливість сталого прогресу з нівелюванням циклічних економічних спадів.

Таким чином, у суспільній свідомості виникає суперечність між розумінням історичної необхідності інтеграції та суб’єктивним сприйняттям перших проміжних результатів трансформаційних процесів.

Важливим завданням соціальної філософії є зняття подібних суперечностей, що дозволить гармонізувати суспільний розвиток. Саме проблемі пошуку шляхів зняття такої суперечності присвячена дана стаття.

Постановка завдання дослідження. Важливим чинником майбутнього благоденства України є опрацювання оптимальних форм інтеграції держави у Європейське співтовариство. Наразі очевидно, що процес цей дуже складний, оскільки як ЄС ще не готове до цього (внаслідок важкого пропкання асиміляції нових десяти країн-членів), так і соціально-економічні параметри України ще далекі від стандартів Європейської Комісії. Та навіть якщо б вони і відповідали цим стандартам, усі нові члени сприймаються старими як країни-маргінали, що певною мірою гальмує реальну інтеграцію і може призвести до псевдоінтеграції, результатом якої може стати втрата самоідентифікації нації без отримання переваг постіндустріального суспільства. Таким чином, сьогодні актуальним є пошук оптимальних шляхів інтеграції України. У цьому контексті, з огляду на статус нових країн-членів, пропонується їх дослідження з використанням категорії маргіальності.

Бурхливий розвиток суспільства з другої половини ХХ століття супроводжувався кардинальними змінами у спільнотах. Разом із переходом до постіндустріальної моделі розвитку

і глобалізацією суспільства відмирили одні його форми і створювалися нові. Об’єктивно, що у суспільстві виникали соціальні суперечності, здатні загальмувати цивілізаційний поступ. Саме у цей період значний розвиток отримали такі суспільні дисципліни, як соціологія, психологія, антропологія, культурологія тощо, насамперед через їх активне фінансування суб’єктами суспільства, які переважно і замовляли дослідження для подолання кризових явищ.

Водночас високий ступінь ентропії кризових явищ і відносно молодий вік зазначених дисциплін сприяв широкому використанню евристичного потенціалу наукових категорій, апарат яких ще не був до кінця сформований. Таку долю мала концепція “маргінесу”.

Сьогодні у суспільстві терміну “маргіальний” асоціюється більше як оціночний ярлик або метафора і здебільшого вживається для придання об’єкту негативного відтінку, хоча у рамках культурологічного підходу маргінали розглядаються як особи з більшим потенціалом, оскільки на відміну від представників титульної нації вони збагачені знанням двох культур.

Майже одночасне використання і розвиток

ФЕНОМЕН “МАРГІНАЛЬНОГО СТРИБКА” СПІЛЬНОТ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

концепції маргінальності у рамках різних дисциплін призвело до існування декількох різних підходів у трактуванні самого терміна “маргіналізація”. Наприклад, у даний час найбільшого опрацювання набули культурний та структурний підходи до визначення поняття “маргіналізація”, проте для повного наукового опису такого явища, як “соціальна мобільність”, жоден з підходів не дає однозначної оцінки. Так, у рамках структурного підходу насамперед розглядаються групи, які у результаті структурних перетворень переміщуються до периферійних областей соціальної структури. Якщо задатися питанням щодо того, у яких ситуаціях стан маргінальності “діагностується” в індивіда, то дати відповідь буде непросто. Або необхідно визнати існування маргінальності “за визначенням”, яка настає автоматично внаслідок потрапляння людини до периферійної групи, або для визначення меж маргінальності необхідно вводити безліч умов: для індивідуальної мобільності – лише низхідна, для маргінальності – досить довгострокове перебування у групі тощо [4].

Водночас, дослідження лише низхідної складової у маргінесі (що, як зазначалося вище, було викликано попитом на знання щодо гальмування і управління негативними процесами у суспільстві) залишило глибокий відбиток на сприйнятті самої концепції маргіналізації. Сьогодні здебільшого превалює фрагментарне сприйняття цієї категорії, яке у найбільш загальному вигляді наведено у глосарії сайту Російського університету дружби народів (РУДН): маргіналізація – різке зниження соціального статусу групи або індивіда, виштовхування на суспільне дно [6].

Таке визначення маргіналізації априорі вказує на негативний характер процесу. Це свідчить про фрагментарне уявлення цієї категорії внаслідок нехтування історією генезису даної субстанції. Між іншим, якщо спробувати проаналізувати цей генезис від часу, коли Р. Парк уперше вжив термін “маргінальна людина” [5], то можна визначити як мінімум дві традиції у розвитку цієї концепції. Перша – американська, в рамках якої акцент ставився на питанні соціальної мобільності особистості у багатоетнічному суспільстві. Будучи країною емігрантів, США гостро відчули цю проблему під час Великої Депресії. Необхідність подолання кризових соціально-економічних явищ, а також пошук ресурсів (у даному випадку людського капіталу) у неоднорідному з расової та етнічної сторін суспільстві детермінували дисциплінарні напрямки наукового дослідження оптимальних шляхів – соціологія, психологія, культурологія тощо. Тобто квінтесенцією американського

підходу до вивчення маргінесу стало дослідження особливостей соціального переходу особистості у багатоетнічному і расово-неоднорідному суспільстві.

Європейські держави – здебільшого мононаціональні і монорасові, тому американський підхід не був актуальним для них. На перший план у Європі вийшли проблеми нерівномірності соціально-економічного розвитку та політичного плюралізму, які поглибилися світовими війнами. За цих умов визначилися “нижня” і “верхня” межі маргіналізації. Нижня – соціальне дно суспільства, куди потрапляли економічно-зубожілі. До “верхньої” межі відносили політичних радикалів-вільнодумців, революціонерів, які виступали проти несправедливої системи розподілу суспільних цінностей. По-суті і “верхні”, і “нижні” групи маргіналів характеризувалися випаданням, виключенням із суспільної системи розподілу праці.

З подальшим розвитком ідеології постмодерну, що передбачає побудову суспільства благоденства (Welfare State), науковці розвинених країн спочатку відійшли від вертикальної градації верств суспільства у його стратифікації, запропонували горизонтальну структуру мейн-стріму, в якій можуть бути інсайдери та аутсайдери. А з середини 1980-х років замість категорій маргіналізації вживають поняття соціальної ексклюзії [1].

Таким чином, в узагальненому вигляді можна констатувати, що феномен маргінальності був сформульований в умовах глибокої суспільної кризи і проявляється під час бурхливих трансформацій спільнот. Унікальність різних історичних змін накладала власний відбиток на концепцію маргінальності, оскільки різним був характер “больових місць” суспільства на конкретних етапах його трансформацій. Внаслідок цього у різний час предметом дослідження були: мігрант (здебільшого представник змішаної раси), що боровся за існування у мегаполісах; громадяни титульної нації, що опинилися на узбіччі суспільного життя у власній країні; бунтівник-інтелектуал, що бойкотує існуючий соціальний устрій. При усій їх відмінності, вони мають спільну особливість – існування на межі, переломах цільності буття. Відповідно, маргіналізація – ознака, символ трансформації суспільства, в умовах якої може виконувати функцію зв’язку між минулим і майбутнім станом суспільства [4].

Саме цей аспект визначив свого часу Л. Гумільов, коли опрацьовував теорію етногенезу і запропонував концепцію пасіонарності [3]. За Л. Гумільовим, пасіонарність = здатність вносити

ФЕНОМЕН “МАРГІНАЛЬНОГО СТИБКА” СПІЛЬНОТ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

зміни в інертний соціальний стан етносу. Відповідно пасіонарії, які виходять за межі сталих суспільних норм і стереотипів у пошуку нових прогресивних форм його саморозвитку, виконують роль своєрідного містка (ланцюжка), за допомогою якого спільнота може потрапити у власне неординарне (історично-значуще) майбутнє.

Очевидно, що спільним у концепціях пасіонарності та маргіальності є дослідження феноменів, характерних для специфічних прошарків спільнот, які виникають під час трансформації суспільства. Ці прошарки немов підвал та горище суспільства, і якщо предметом концепції маргіальності є дослідження підвалу та горища з метою запобігання аварійному стану суспільства, то концепція пасіонарності розглядає лише горище, з якого можна перестрибнути на дах іншої біосферної будівлі.

Умовно їх співвідношення можна визначити так: не кожний маргінал може бути пасіонарієм, проте кожен пасіонарій підпадає під категорію “маргінал”. Іншими словами, концепція маргіальності є більш широкою. Крім того, її апарат більш розроблений, ніж у пасіонарності.

Таким чином, у ході опрацювання шляхів оптимізації соціально-економічного розвитку України в контексті інтеграційних процесів, узявши за теоретичну основу дослідження концепцію маргіальності і збагативши її засадами пасіонарності, можна отримати цікаві, нестандартні результати.

Шляхи розв’язання проблеми. Для конструювання перспективних шляхів соціально-економічної інтеграції України необхідно відповісти на питання: “Якою з точки зору ЄС має бути країна, що інтегрується?”, тобто визначитися з параметрами трансформації спільноти. Водночас оскільки одним із основним завдань інтеграції є швидка соціально-економічна адаптація, то необхідно спрогнозувати оптимальний внутрішній стан суспільства країни, що інтегрується. З цією метою проаналізуємо сучасні соціально-економічні тенденції в розвинених країнах Європи.

На прикладі Німеччини можна побачити, як унаслідок інтернаціоналізації виробництва **країна відходить від традиційних галузей виробництва** – високоточної механіки, прецизійної оптики, електротехніки, машинобудування. Ці галузі, де Німеччина ще посідає провідні позиції, вже **стають рудиментом індустріального суспільства**. У зв’язку із необхідністю підвищення конкурентоздатності національної продукції шляхом зниження її собівартості очікується, що протягом наступних п’яти років за кордони

Німеччини буде перенесена виробнича база і центральні офіси майже 90% машинобудівних підприємств (включаючи і випуск складної високотехнологічної продукції). Здебільшого в країні залишаються високотехнологічні виробництва, що характерно для постіндустріальних держав. Водночас з огляду на значне відставання від США та Японії у галузі електроніки, Німеччина намагається опанувати інші галузі, де зможе стати піонером і забезпечити чільні позиції у міжнародному розподілі праці. Наприклад, технологічне суднобудування. Так, німецькі компанії не концентруються на будівництві суден для цивільного морського флоту, а спрямовують зусилля у потужні інноваційні проекти, зокрема, розробляють електрохімічні паливні елементи для енергоустаткування підводних човнів [2].

Очевидно, що така промислова політика вплине і на диверсифікацію профпідготовки кадрів, і змінить структуру “людського капіталу” у розвинених країнах. При цьому розбудова новітніх виробництв вимагатиме не лише специфічних кадрів, а й трансформації світогляду суспільства. Наприклад, сучасні досягнення в області молекулярної біології дозволяють закласти підвалини для управління рослинним, тваринним та людським геномами. **З одного боку, це дає підстави говорити про наближення людини до розв’язання таких суспільних проблем, як голод, передчасне старіння та висока смертність**, оскільки людство зможе забезпечувати себе необхідними обсягами продуктів, а також гальмувати процеси старіння людей, **з іншого – суспільство поки що не готове сприймати подібні перспективи управління Природою** (як у випадку клонування тварин). Однак з цивілізаційним поступом і загостренням соціальних проблем глобалізації, суспільна думка щодо етичності використання людством даних біотехнологій може змінитися. Точніше вже змінюється, а з нею трансформується і світогляд у суспільстві. А локомотивом цих процесів виступають та частка науковців і виробників, які саме і розвивають новітні постіндустріальні галузі економіки.

Якщо розглядати подальшу еволюцію “людського капіталу” з позицій постіндустріального суспільства узагалі, то на перший погляд діалектика цього питання є нібито зрозумілою: перепідготовка старих кадрів та підготовка нових спеціалістів. Однак, *по-перше*, є певні труднощі у перекваліфікації інженера-механіка в інженера-біотехнолога, *по-друге*, у розвинених країнах превалює негативна демографічна тенденція, внаслідок чого ці спільноти відчуватимуть брак національних молодих кадрів. У цьому сенсі

ФЕНОМЕН “МАРГІНАЛЬНОГО СТИБКА” СПІЛЬНОТ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Європа може піти шляхом США, які традиційно закривають дефіцит кваліфікованих кадрів за рахунок імігрантів.

Таким чином, основними проблемами забезпечення балансу інтересів суспільства, пов'язаними із переходом розвинених європейських країн на постіндустріальну модель суспільства, можуть стати:

- необхідність виведення за кордони індустріальних підприємств та розбудови новітніх галузей постіндустріального виробництва;
- перепідготовка національних спеціалістів;
- залучення необхідних кваліфікованих кадрів.

Виходячи з цих аспектів, і слід шукати власне місце в європейській спільноті та опрацювати основні засади інтеграції країни. Зокрема, у абстрактному плані Україна може піти такими шляхами:

1. Максимально сприяти розміщенню на своїй території індустріальних виробництв, які постіндустріальні країни виводять за кордон з метою оптимізації витрат на менеджмент і виробничий персонал. Цей шлях може забезпечити зростання в державі рівня зайнятості населення, підвищення соціальних стандартів тощо, що даватиме підстави для констатації прогресу у суспільстві. Разом з тим, **навіть з такою інфраструктурою**, яка за усіма параметрами буде якісно вищою за існуючий в Україні потенціал, **наша спільнота сприйматиметься як маргінальна, оскільки акумулюватиме у себе виробництва вчорашнього дня.**

2. Інвентаризація наявного в Україні науково-кваліфікованого потенціалу та широкий перехід на підготовку кадрів, необхідних для розвитку в державі новітніх, пріоритетних напрямків розвитку суспільного виробництва (наприклад, біо- та нанотехнології, гена інженерія тощо). **Наявність висококваліфікованих кадрів** (включаючи і тих, хто сьогодні навчається та стажується за кордоном) та власних наукових розробок **детермінуватиме якісне інше ставлення до України з боку ЄС.** Іншими словами, **Україна, заклавши фундамент постіндустріального розвитку, буде здатна здійснити “маргінальний стрибок”** у ході євроінтеграції і вже не буде сприйматися як маргінальна спільнота.

Очевидно, що в сучасних умовах другий шлях може сприйматися як утопія. Тим більше, що спрямувавши майже усі кошти у науку та освіту без підвищення соціальних стандартів та

вирівнювання структури у суспільстві, країна може перетворитися лише в інкубатор кадрів, які, отримавши кваліфікацію, тут же виїжджатимуть до розвинених країн. Проте якщо говорити про перспективу синтезу цих двох шляхів, то можемо отримати третій шлях.

Дійсно, розбудова високотехнологічних наукоємних галузей в Україні, які, по-перше, можуть стати підвалинами ефективної інтеграції країни у глобальну економіку, а по-друге, здатні забезпечити основу для прискорення соціально-економічного розвитку країни у майбутньому¹. Водночас це потребує значних бюджетних субвенцій, на які сьогодні держава не готова. Тому **сприяння розміщенню в державі певних індустріальних виробництв**, які сьогодні виводяться з постіндустріальних країн за кордон, **може дозволити розв'язати низку тактичних соціально-економічних завдань.** *По-перше*, сприяти акумулюванню державою коштів для інновацій. *По-друге*, підвищити зайнятість населення, а також рівень соціально-економічних стандартів, що дозволить певною мірою скоротити маргінальний розрив між українським і європейськими спільнотами. Останнє також сприятиме зменшенню відтоку висококваліфікованих кадрів за кордон. До речі, одним із основних завдань регуляторної політики держави має стати питання створення умов для утримання цих фахівців в Україні. На перший план виходять можливість наукової самореалізації і матеріального достатку. Щодо останнього, то з оптимізацією індустріальних виробництв у країні, внаслідок чого слід очікувати активнішого включення держави у магістральні фінансові потоки, будуть зростати і внутрішні соціальні стандарти, що за певних умов дозволить державі сконцентруватися на забезпеченні умов для наукової самореалізації національних фахівців.

Сьогодні держава має створити умови для своєрідного буму з навчання та підготовки фахівців у галузі нанотехнологій, біотехнологій тощо, на кшталт того, що у даний час відбувається зі спеціальностями “банківська справа”, “дизайн”, “правознавство” та інше. Надлишок кадрів за новітніми спеціальностями (аналогічний тому, що існує за вказаними спеціальностями) також сприятиме маргінальному стрибку держави, оскільки потреба в цьому ресурсі західних країн інтенсифікує горизонтальну, міжгалузеву інтеграцію. А такий прорив позитивно вплине і на працевлаштування в державі

¹ Наразі статистика вказує, що в умовах поступового виведення індустріальних виробництв за кордон і Франція, і Італія, і Німеччина змогли забезпечити незначне зростання національних ВВП за рахунок виходу на нові ринки (насамперед нових членів ЄС). Тобто наявність потужної індустріальної бази в Україні не гарантуватиме збільшення українського експорту у ході інтеграції.

ФЕНОМЕН “МАРГІНАЛЬНОГО СТИБКА” СПІЛЬНОТ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

дизайнерів, маркетологів, юристів, психологів тощо, оскільки для розробки продукції постіндустріального виробництва і опанування нових ринків буде необхідно здійснювати непрофільний комплекс послуг – від обрання форми і кольору товарів до юридичного супроводження авторських прав на них.

Особливості інформатизації суспільства дозволяють зробити якісний прорив у теоретичній підготовці студентів за новітніми спеціальностями: від методологічної розробки курсу освіти – до інтерактивного збагачення власних знань студентом. Проте важливим аспектом залишатиметься створення бази для проведення емпіричних досліджень, що в деяких випадках вимагатиме унікального обладнання, яке не можна виготовити в Україні. У цьому разі ефективним може стати розбудова як міжвузівських зв'язків (з метою акумуляції коштів на централізоване придбання (лізингу) цього устаткування), так і міжнародної освітньої кооперації (зокрема, фахове стажування).

Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що інтеграція може або поглибити маргінальний стан України щодо розвинених країн ЄС, або дати шанс подолати його, зокрема за рахунок “маргінального стрибка” нашої спільноти. Феномен “маргінального стрибка” дещо подібний до впливу пасіонарності під час етногенезу у тому сенсі, що за певних обставин може вивести націю на якісно новий рівень суспільного розвитку. У випадку євроінтеграції України такими обставинами можуть стати:

1. Розбудова соціально-економічного базису (шляхом розміщення в державі високотехнологічних індустріальних виробництв, які виводитимуться з розвинених країн) для розв'язання основних питань: акумуляції коштів на інновації та вирівнювання соціальних стандартів у суспільстві.

2. Започаткування і розвиток виробництв на базі біо- та нанотехнологій, на продукцію яких сьогодні тільки формується попит у розвинених країнах.

3. Перехід на більш широку підготовку відповідних кадрів.

4. Збереження позитивної демографічної тенденції в Україні.

Ймовірно, що дана стаття здаватиметься надто оптимістичною, проте її основна мета – привернути увагу до можливих сценаріїв інтеграції України в умовах трансформації суспільства з тим, щоб викликати дискусію навколо оптимізації шляхів соціально-економічного розвитку країни у перспективі на 5 – 7 років. Саме протягом цього часу Україна або зможе закласти підвалини для

“маргінального стрибка” і горизонтальної соціально-економічної інтеграції у ЄС, або дрейфуватиме у фарватері успадкованої індустріальної, енерговитратної економіки, залишаючись лише об'єктом у вертикальній ієрархії регіонального управління з високим рівнем відтоку працездатного населення.

Висновки. За умов збереження сучасної динаміки соціально-економічного розвитку Україна сприйматиметься ЄС як маргінальна спільнота, внаслідок чого будуть коректуватися умови і терміни євроінтеграції країни.

1. Інтеграційні процес і можуть або поглибити маргінальний стан України відносно розвинених країн Європи, або створити передумови для “маргінального стрибка” держави. Результатом такого стрибка може стати закріплення не вертикальної, а горизонтальної соціально-економічної інтеграції України з розвиненими країнами Європи, насамперед, внаслідок розбудови коопераційних зв'язків у високотехнологічних галузях.

2. Розміщення в Україні індустріальних виробництв, які виводяться постіндустріальними країнами за кордони, може дозволити отримати державі тактичні, тимчасові позитивні результати, які необхідно використати для реалізації стратегічної мети – забезпечити розвиток постіндустріальних галузей.

3. Розвиток в Україні галузей, притаманних постіндустріальному суспільству (біотехнології, генна інженерія тощо), детермінуватиме пасіонарність держави на європейському просторі, що уможливило “маргінальний стрибок” української спільноти в умовах глобальних трансформацій.

1. *Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность // Общественные науки и современность, 2001 №2. – С. 158 – 166.*

2. *Виньков А. Инженеры в опасности // Эксперт Германия, 12 – 18 сентября 2005. – №1. – С. 10 – 11.*

3. *Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли / Под ред. Доктора географических наук, проф. В.С. Жикюлина. – 2 изд., Ленинград, 1989 г., 496 с.*

4. *Маргинальность в современной России. Коллективная монография. Москва, 2000 г. Московский Общественный Научный Фонд: <http://www.mpsf.org/>*

5. *Park R.E. Human migration and the marginal man // American Journal of Sociology. Chicago, 1928. Vol. 33. № 6. P. 881 – 893.*

6. www.humanities.edu.ru/db/msg/36804